

Ady és Móricz jegyében

Pillantás a XX. század magyar irodalmával foglalkozó művekre

Bori Imre

I.

A XX. század határ: átlépve rajta, szemmel láthatóan megváltozik az irodalom világa, nemcsak a formák, mondanivalók, emberi magatartások, életérzések viszonyában, hanem az irodalomtörténet viszonyulásában is. Kortársak irodalma ez már, s még élnek e korszak nagy alkotóinak emberi tanúi, barátai, látói. Bárhova is nyúljon, bárkihez is érjen az irodalomtörténész, mindenütt eleven életet talál: feleséget, gyermekeket, közeli rokonságot, sérelmeket, haragokat, érzékenységet, kicsi és nagy megalkuvást, gyöngeségeket — és írói nagyságokat.

S ezek a tények nem könnyítik meg az irodalomtörténész munkáját. Az élő vagy a még élőnek tartható irodalom nem szolid és békés virágoskert, amelyben a kritikus és az irodalomtörténész jószándékú kertészként dolgozhat. Vannak szelíd pázsitjai, de tüskés és szúrós bozótjai is, hűsevő kancsókák és szelíd nefelejcssek vi-

rágzanak, hatalmas tölgyek és csenevész cserjék nőnek rajta. S mintha Dante Poklában járnánk:

*Akkor előrenyúltam a karommal,
s egy nagy bokorról egy ágat letörtem,
s a törzse: „Miért lépsz?” — szólt rám
[fájdalommal,*

*és vértől lett a helye barna körben
és „Mért szakítasz?” — így jajgatni
[nem szűnt
„nincs semmi részvét eleven
[kebelben? ...*

(Dante: Pokol, XIII. ének)

S ha még ezekhez a szubjektív tényezőkhöz hozzászámítjuk az irodalompolitika befolyásoló erejét is, akkor mérhetjük meg: a korunk irodalmával foglalkozó irodalomtudománytól nem lehet olyan jellegű műveket várni, mint amilyeneket az előző korszakokkal foglalkozó tudós adhat. Ezek a szubjektív mozzanatok, a kor eléggé át nem tekintett áramlatai, irányzatai és törekvései, a társadalmi fejlődés

meg nem állapodott volna, a filológia előmunkálatok hiánya, amit a napi kritika természetesen nem tud pótolni, megnehezíti a munkát, elanynyira, hogy az egyes irodalomtörténeszi vállalkozások is a kelletténél jobban *egyéni* veretet kapnak, hogy az irodalomtörténeti szakmunka már-már saját ellentétébe csap át.

A századunk magyar irodalmával foglalkozó művek még csak most értek az irodalomtörténetírás határterületeire: lassan háttérbe szorulnak az emlékezés-jellegű megnyilatkozások, az „Emlékszem, szegény Bandi...”, vagy a „boldogult Pádi”, az „Attilával egy szobában laktam...”, „Babits emlegette sokszor...” stb. kitételek, hogy helyüket az elemző munka foglalja el. S amikor az irodalomtörténetész kiszorítja az emlékező személyét, csak akkor állhat előtünk világosan egy-egy írói életmű emberi és művészi teljessége is, mert hiszen az emlékezősekben, még a legjobb indulatúakban is, a vizsgált írónak osztoznia kell az emlékezőjével. Az ilyeneknél az olvasó sokszor nem tudta, az író vagy az emlékezés a fontosabb-e, ami természetes is, hiszen az író magánélete keveredik az emlékezőével, s akaratlanul is emez kerül előtérbe, elvonva a figyelmet amarról. Különösen a XX. század magyar irodalmában gyakori az ilyen jelenség. Adyval könyvtárnyi irodalom foglalkozik, de alig találunk olyan művet, amelyet nem barátok, vagy dühös ellenségek írtak; Kosztolányiról felesége írt, József Attiláról nővére, Móriczról bátyja és leánya stb. S még az olyan jószándékú írásokban, mint amilyen Bölöni György is, a maga személye ott tornyosul akadályként az Adyhoz vezető úton.

A magyar irodalomtörténetírás azonban kezd levelekőzni ezeket a személyes jellegű megnyilatkozásokat, s ma már örömmel figyelhetjük a valóban irodalomtörténeti munkálkodást: azokat a monográfiákat, amelyben az irodalomtörténetész teljes tudományos fegyverzetben lát munkához. Alábbi összefoglalónkban elsősorban ezekkel szeretnénk foglalkozni.

II.

Az új magyar irodalom élén, minden kezdeteként Ady Endre neve és életműve áll. Ahogy a Petőfi utáni irodalmi fejlődésnek az Ady-i felé ha-

ladás ad értelmet, az őt előkészítő munka és szerepvállalás jelentőséget, úgy a belőle indulásnak a hozzá való viszony lett a mértéke kora és utána következő irodalmi fejlődés területén is. Aki körül életében már csaták dúltak, halála után még inkább apja lett az irodalmi viharoknak, s még ma sem csillapodtak ezek, csak jelleget és irányt váltottak: az Ady-filológia száll szembe az emlékezők volt és ma is élő hadával.

Seregszemlénket mi is Adyval kezdjük. Az elmúlt tíz esztendő az Ady-filológia megindulásának örvendetes évtizede volt, amelyben revízió alá került az egész életmű és az egész Ady-irodalom, amely kezdi háttérbe szorítani az emlékezők könyveit.

Hegedűs Nándor vállalkozott a legnehezebb és legháládatlanabb munkára: az Ady-irodalom adatait szembesítve egymással az adatok kritikai felülbírlásával igyekszik Ady életének és működésének adatait az igazság fényében megvizsgálni. Érdeklődésének központi területe Ady nagyváradi napjainak vizsgálata, amelynek ezt a címet adhatnánk: Ady Endre élete Nagyváradon napról napra. Kritikai vizsgálatainak eredményeit eddig két könyvben publikálta: *Ady Endre Nagyváradon* (Bp. 1956) és *Ady Endre nagyváradi napjai*. (Bp. 1957). Az elsőt „irodalmi forrástanulmány”-t végez, amely annál jelentősebb, mert a magyar irodalomtörténetírás egyöntetű megállapítása szerint Nagyvárad döntő módon befolyásolta Ady Endrét egész emberi és írói fejlődésében, világnézete alakulásában. Előbb a századvég és a XX. század első éveinek Nagyváradáról rajzolt adatokkal alátámasztott képet, megfesti társadalmi viszonyait, elemzés alá veszi „Nagyvárad képét az Ady-irodalomban”, felvonultatja azokat az embereket, akiket „Ady a városban látott”, számszerűen nyomozza, miből élt Ady abban az időben, és tisztázza akarja Léda oly színesen szőtt legendáját. Részletesen szól Diósi és Léda házasságáról. „E házasság történetének felderítése az irodalomkutatás egyik fontos feladata. Szinte érthetetlen, hogy ezt a feladatot eddig senki sem végezte el”, pedig a Diósi-Léda-Ady problémához „amelyre pedig már kannaszámra pazarolták el a tintát és a nyomdafestéket”, nem lehet hozzászólni enélkül. S előbb-utóbb fel kell villannia az igazi Léda képének is, amit Hegedűs Nándor, kellő tapin-

tattal meg is tesz: „Erre nézve csak annyit tudunk, hogy Léda leányélete Nagyváradon a kispolgár meghökkenését hívta ki. A történetíró nem jellemezheti fel a mendemondákat, amelyek Léda leányélete körül keringtek, mert nincs reájuk bizonyítéka. De egymaga az a hiteles tény, hogy ez az érdekes leány lovagolni tanult a Volmis-huszárok tiszti iskolájában...” Ezzel és az ilyen Lédával találkozott Ady, s ez a tény rávilágít arra a furcsa helyzetre is, amely a Diósi-Léda-Ady háromszög létrejöttével keletkezett. Hegedús ebben a könyvében a kortársak szötte legendákat akarja eloszlatni, azokét, akik az Ady-Léda viszonyból romantikus századvégi szerelmi idillt formáltak.

Ezt a legendaoszlató munkát akarja tovább folytatni Hegedús *Ady Endre Nagyvárad napjai* című művében is. „Ebben a könyvben csaknem napról napra igyekszem megírni: hogyan élt Ady Endre Nagyváradon 1900 január és 1903 október között. Adatgyűjtés volt a céloom elsősorban az irodalomtörténész részére, de természetesen mindenki számára, aki az irodalom iránt érdeklődik. Ady Endre írásaiból csak azokat a részeket szakítottam ki, amelyek mindennapi életének személyes mozzanataival kapcsolatosak. Nem azt gyűjtöttem össze, amit Ady írt, hanem amit mások írtak róla.” Módszerét a következő, rövid részlettel szemléltetjük: „Szerkesztő. *Nagyvárad Napló*. 1902. október 2. Strófák címen tegnapi gyönyörű cikkében azt írta Ady Endre, hogy „Nem a szeretet fogja megváltani a világot, hanem ez a nagy gyűlölet, mert a gyűlölet a világgosság”. Olyan ez a mondat, az említett szép cikkben, mint ragyogó fehér igaz gyöngyfűzérbe fekete gyöngyszemeket fűznének, fehér galambok sorába fekete hollószereget bocsátának. Nincs igazad, kedves barátom”. Eddig az idézet, s most jön Hegedús Nándor kommentárja: „A *Nagyvárad Napló* okt. 1. számában Ady Endre vezércikket írt Emile Zola halálára és abban magasztalta a gyűlöletet mint a világot megváltó szenvedélyt. Erre a cikkre írt terjengős választ dr. Dési Géza, ismert szentimentális modorában. Ady Endre nem felelt a cikkre, amely egyébként is eltörpült kvalitásában Ady Endre orkesztrikus zengésű vezércikke mellett.

Földessy Gyula tévesen tulajdonítja ezt a cikket (*Ady-múzeum* II.

114. 1.) Fehér Dezsőnek. A cikk stílusa és gondolatmenete Dési Gézára vall”.

Hegedús Nándor egy négy ives rövid dolgozatban, e nagyobb vállalkozása mellett, feldolgozta Ady életének egy érdekes, 1909-ben lejáródott epizódját is az *Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját* című füzetében. (Irodalomtörténeti Füzetek. 26. szám, Bp. 1959).

A magyar irodalomtudomány mintha megakadt volna Ady nagyváradai élete vizsgálatánál. Hegedús Nándor könyvei Nagyváradral foglalkoznak, mint ahogy Nagyváradal foglalkozik Dénes Zsófia, Ady egyik ismerőse s futó szerelme *Akkor a hársak épp szertettek...* című visszaemlékezéseiben (Bp. 1957), Lengyel Géza: *Ady a műhelyben* című, Adyval, a nagyváradai újságíróval foglalkozó emlékezéseiben (Bp. 1957), mint ahogy az Ady Endre Művei sorozat, Ady összes műveinek kritikai kiadása is megállt a nagyváradai prózatermés betakarításánál (Ady Endre: *Összes prózai művei*. I-II. 1955), és Ady nagyváradai működését elemzi Bóka László is nagyarányúra tervezett Ady-monográfiájának első, eddig megjelent kötetében is (Bóka László: *Ady Endre élete és művei, I. Bevezetés és Ady-kérdésbe. Ady Endre pályakezdése*. Bp. 1955).

Bóka könyvénel meg kell állnunk egy pillanatra, mert ez az első, tudományos igényű készült Ady-monográfia. Bevezető soraiban a szerző hangsúlyozza műve jelentőségét: „A magyar irodalomtudomány egyik mulasztása az, hogy századunk legnagyobb magyar költőjének, a világirodalom egyik legjelentősebb alakjának, Ady Endrének életműve mindmáig nincs tudományosan feldolgozva.” Bóka László erre vállalkozott. Ebben a szemlében nincs módunkban részletezőbben szólni erről a kétségtelenül nagyon hasznos és fontos vállalkozásról. Bóka Ady életének részletes rajzára törekedett művében. A család, az ősök, a táj, a falu elsősorban abból a szempontból érdeklik, milyen élményeket kínáltak fel a fiatal Ady formálódó egyéniségének: „Ez a falu (ti. Erdmindszent. B. I.) és ez a táj valóban nagy nevelő volt. A paraszti nyomorúságot egyszerre tanította meg a méltánytalanság dacával. E falu szülötte sohasem hihetett egy világból kiszakadt, önállóan kerengő magyar glóbusban, mert csak ki kellett lépnie

a kertből s már fülével hallotta, hogy van más ritmusú idegen szót ejtő emberfajta is. Aki ilyen tájon tanulta anyanyelvét, annak ez a nyelv öntudatos tulajdona volt, gyerekül is tudta, hogy ezen a nyelven ő és a hozzá hasonlók beszélnek, hogy ennek szavait nem mindenki érti. Aki itt született, az nem hihetett csak úgy egyszerűen semmiféle isten korlátlan és vitathatatlan egyeduralmában, mert több istent ismert, s ezek nemzetiségi harcban álltak egymással. Aki itt született, az nem hihetett az osztálykorlátokban, hogy azok örök keretei az emberi létnek, mert esett öreg parasztkok fitymálva beszéltek a Károlyiakról, Andrásyakról, Kállayakról, mint akik az ősieg alacsonyabb fokán mérik vérüket." (19. old.) Művében úgy csoportosítja a költőről rendelkezésre álló adatokat, hogy azokból mintegy Ady öntudata fejlődésének tudatos iránya bontakozzék ki, és a kezdő Adynak a prózairót tartja. „A pályakezdő Ady útja és a későbbi költészete teljes fegyverzetében küzdő Ady között koránt sincs olyan nagy szakadék, mint azt eddig tudni véltük. Csak nem a kezdeti versekben kell első sorban az előzményt keresni (bár azokat is érdemük alá becsülték!), hanem Ady első cikkeiben. Elsősorban innen bontható ki fejlődése folytonossága... Mire elérkezik az ideje annak, hogy megjelenjen Ady első verseskötete, az a saiatos helyzet áll elő, hogy első kötetének versei költőiségben már anakronisztikus jelenségek ahhoz a költőiséghez képest, mely politikai cikkeiből bontakozik ki." (123. old.) Nem véletlen azonban, hogy Bóka monográfiájának legsikerültebb oldalai a prózairó Adyról szólnak, mert ezekben a monográfus „belelátása” nem tűnik erőltetettnek, s természetesebben nyilatkozik meg, nagyobb az összhang mondanivalója és módszere között..

Hatvany Lajosnak 1959-ben jelentek meg Adyval foglalkozó írásai (Hatvany Lajos: *Ady. I-II.* 1959), egy majd fél évszázados Adyért folytatott harcok írásos gyümölcsei. Ady körül már életében ádáz csaták folytak, s ezekben a csatákban vezérkedett annak idején Hatvany Lajos, majd a költő halála után Ady örökségével rosszul sáfárkodó barátaival és még inkább az Ady-ellenségekkel szállt síkra a huszas évek feltámadt Ady-kultusza idején. Hasznos ez a gyűjtemény, mert

az egykorú lapokban megjelent, külföldön írott cikkeket és publikációkat gyűjti össze, s ha egyoldalúan is, csak Hatvany szövegeivel, mélyebb betekintést nyerhetünk Ady és az új magyar irodalom sorsába. Érdekessége a gyűjteménynek az Ady-Hatvany levelezés új publikálása (az első kötet nagyobbik fele), valamint az *Ady világa* című könyve újrakiadása is (a II. kötet), bár nem egyszer válik kesernyőssé az olvasó szájaize, Hatvany minden jószándéka ellenére is, ilyen sorokra bukkanva: „Amikor a szobába értük itallal kínáltuk Bandit. Hozzá is látott derekasan. Ahogy ott ült a piros karosszékekben, remegő kezében a pohárkával, kiöltözötten, kifésülten, szarvasbogár szemmel, melynek nagy, ragyogó feketéje a piros eres szemféhernek még nagyobb domborulatán fáradt, betegesen, lassan forgott, olyan volt Ady Endre, mint a magyar föld szelleme". (I. 160. old.).

Ady műveinek kiadásai terén a kritikai kiadás már említett prózai kötetin kívül meg kell még említenünk novelláinak gyűjteményét (Bukarest, 1957. I-II. köt.), valamint két, cikkeiből készített tematikus gyűjteményt is. Adynak a nacionalizmus ellen írt cikkei *A nacionalizmus alkonya* cím alatt jelentek meg (1959). A nacionalizmussal szemben Ady állásfoglalása talán a legtisztábban mutatja tisztánlátását, politikai gondolkodása éles-ségét. Ez a könyv egyben az utóbbi évek egyik legtanulságosabb kiadványa is. A másik cikkgyűjtemény a költőnek az egyházi reakció ellen folytatott harcainak szövegeit hozza (*A fekete lobogó*, Bp. 1960). S külön fel kell hívni a figyelmet Ady leveleinek egy válogatott kiadására is (*Ady Endre válogatott levelei*, Bp. 1956), amelyben a kötet szerkesztője, Bélia György, válogatott Ady-levelek segítségével illusztrálta a költő életútját, szellemi fejlődését, emberi, társadalmi viszonyait. A régóta nélkülözött teljes levelezés kiadásának ígérete ez a könyv, amely a teljes anyag „harmad vagy negyed részét” képezi csupán.

III.

Ady mellett a magyar irodalomtörténetesek fokozottan érdeklődni kezdtek századunk legnagyobb magyar prózairója, Móricz Zsigmond iránt is. Móricz életében Fėja Géza írt róla könyvet, s a nagy író halála után Né-

meth László áldozott neki egy kis könyvvel, személyes jellegű emlékezéseivel. Azóta több nagyobb terjedelmű, Móriczról szóló könyv jelent meg, s megindult a Móricz-szövegek filológiai gondozása is műveinek gyűjteményes kiadásával, amelyben eddig már 7 kötet elbeszélés, több kötet színmű, 4 kötet riport, három kötet tanulmány és sok regénye jelent meg.

Akárcsak Ady esetében, Móricz életművének kutatásában is az irodalomtudomány kb. az 1920-as évvel záródó korszakát, tehát indulásának idejét vizsgálja, s a teljes pályakép megrajzolásáig még nem jutott el. Móricz felé először lánya, Móricz Virág fordult 1953-ban (Móricz Virág: *Apám regénye*, Bp. 1953), majd Nagy Péter szentelte neki kandidátusi dolgozatát (Nagy Péter: *Móricz Zsigmond*, Bp. 1953), amelyben először kísérelt meg teljes pályaképet rajzolni. Műve nemcsak az úttörés jegyeit, de a korszakét is magán viseli, amelyben keletkezett. Szocialista realista kommentár ez, nem pedig a megértés igényével készült mű. Terminológiája a Rákosi-időszakban eluralkodott irodalompolitikai szótárból való, s benne is a modern irodalommal való leszámolás folyik a „realizmus”, „az életet teljes szélességében tükrözni akarás”, a „társadalmi haladás szolgálatában harcoló írók” nevében. Nagy Péter könyvében Móricz utolsó esztendeiről, a Rózsa Sándor korszakáról pl. ezt olvashatjuk: „Ilyen ellentmondások között hanyódva s anélkül, hogy megértette volna a marxizmus segítségének szükségét vagy lehetősége nyílt volna annak reális igénybevételére, valóban nem maradt számára más hátra, mint szemét soha fel nem emelni a „szoros útról”, s a kis reformok apró lépéseivel megpróbálni elkerülni a nyaklótlan kapitalista fejlődés káros és embert, értéket pusztító világát, de úgy, hogy a feudalizmus nyomorába se essen vissza a föld népe. Természetesen ez az út annyira szoros, hogy már járhatatlan; természetesen a romantikus antikapitalizmusnak és az antifeudalizmusnak ez az ötvözete, amely semmiféle pozitív, általános megoldás ígértét nem hordozza, kiút nem lehet — nemcsak a nemzet, de az egyén számára se. Ezért marad ezekben az években oly végtelenül egyedül, annak ellenére, hogy barátai nem hagyják cserben; ezért látogatja oly gyakran a kétségbeesés, amely alól csak a féktelen írói és szerkesztői munkába tud menekülni” (529.

old.). S az is világos, hogy Nagy Péter könyve visz bennünket legkevésbé Móricz munkássága megértésének közelébe. Az alkalmazott séma elnyomította az írot s megkötötte Nagy Péter kezét, elhomályosította tisztán látását is.

Majd ismét a Móricz-család egyik tagja, a testvéröccs, Miklós ír könyvet bátyjáról (Móricz Miklós: *Móricz Zsigmond indulása*, Bp. 1959). Móricz: *Életem regénye* című művének érdekesen megírt, sok dokumentummal alátámasztott kiegészítése ez a könyv, amely Móriczknak máig is homályban maradt kezdőkorát világítja meg nem az emlékező író megszépítő messzeségéből nézve, hanem az adatok útjelzőit követve, s igazítja helyre bátyja emlékezetét is. S ennél is fontosabb az, amit a kezdő Móriczról el tud mondani, a magát és útját kereső író zökkenőkkel, bizonytalankodásokkal teli irodalmi próbálkozásairól, arról az évtizedről, amely a húsz és harminc éves kort jelenti, amely sötétben botorkálás is volt, míg a *Hét krajcár* révén be nem fut a nyilvánosság világosságába. S ebben a könyvben (*Ki ez az ember? Mi ez az író?* című fejezetben) találjuk az író máig legérdekesebb és legtalálóbbnak érzett jellemzését, amelyben az adatok ismerete, Móricz életműve és emberi mivolta alapos és elmélyült tanulmányozásának tapasztalatai szépíróra való módon forrnak össze a testvéri szeretet ömlő lirájával. S mégis tárgyilagos ez a könyv, de nem ridegen, tudósian, hanem melegen, megértően. Így:

„Ez az ember: író; ez az író: ember. Mindenki egy azzal, amit csinál — hogy is lehetne más. De legtöbbször ottmarad valahol munkánk mögött az az érzés: más is lehettem volna; csinálhatnék egyebet is. A munkánkon meg ugyanúgy az, hogy más is megcsinálhatta volna... Nála nem; ő nemcsak tökéletesen egy a művével, de a művében válik egészen azzá, ami. Neki az írás az igazi élet, s az írás egyúttal vallomás is... Nem volt csodagyermek, de önmagának mindig csoda maradt, maga is meg az élet is. Ő maga is meg az egyéb is, az az egyéb, ami az énen kívül a világot alkotja. Szüntelenül gyűjtött, szakadatlanul halmozta magában azt a másik világot, amelyet nem kívülről vetített aztán mások elé, hanem belülről. Nem úgy alkotott ő, mint a tudós, hanem úgy, mint a művész. A tudós a külső valósághoz akar hű lenni — úgy képzei, azt kell

megragadnia, és annak a törvényeit kell a megragadottból kikövetkeztetnie. Ő a hűséget befelé irányítja. Elete hatalmas művében a külső valósággal csak érintkezési pontok vannak, meg lehet őket ismerni, össze lehet őket gyűjteni, és el lehet tűnődni rajta, hogy lehet a többi még igazabb ezeknél? Hogy lehet, hogy a belsőhöz lévén hú — a külsőt építette olyan igazra?” (432. old.).

Czine Mihály mintha Móricz Miklóssal kelne versenyre: azt a kort veszi vizsgálat alá, amelyről Móricz Miklós is beszél, de míg Móricz Miklós emberi síkon közeledik témájához, s mindvégig azon is marad, szeme előtt Móricz Zsigmond, az ember lebegve, addig Czine Mihály a fiatal irodalomkutató szorgalmával merül Móricz írói világába, az érzelmi világ és érzelmi viszonyulás helyét Móricz tudatát a mórícz műből kihámozható jellegében ragadja meg. Móricz gyermekkoráról, a családról, Móricz Miklós könyve után újat és döntően lényegeset már nem mondhat, de a fiatal Móricz eszmélkedése éveit, majd lombosodó tehetségét s azután a *Hét krajcártól a Fáklyáig* terjedő alkotói szakaszt nagy erudícióval, érzékeny elemző készséggel világítja meg könyvében (Czine Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*, Bp. 1960). Alaposságával tűnik ki a néprajzi gyűjtőutakon járó Móricz képe, társadalmi élményeinek egyik forrásvidéke, majd ezt követően elbeszéléseinek, majd regényeinek világát rajzolja meg, egyúttal azt is megmutatva, hogyan bontakozik ki Móricz parasztszemlélete, hogyan vetkezi le a kor szabta sablonokat, birkózik meg a magyar irodalom parasztábrázolásának kényszerű hagyományával. „Hogyan, honnan áramlott be egyik napról a másikra ennyi új Móricz művészetébe?” — veti fel egyik helyen Czine Mihály. — „Honnan a forradalmi mondanivaló, a lobogó szenvedély, a tragikus döbbenet, a szociális indulatok, a forró erotika, a tudatosba belejátszó ösztönök rajza, a felséges és a nagyra nőtt ember? Mennyi az irodalmi hatás, s mennyi az életből művészeté izzított, a Móricz saját egyéniségéből, előzmények és hatások nélkül teremtett érték?” A forradalmakig tartó pályaszakaszban valóban ezek a döntő problémái, amelyekben már előtűnik áll Móricz egész írói világa, de alvó Csipkerózsikaként, varázsszóra várva. Czine Mihály Móriczot a forradalmakig kíséri fejlődésében, amely dátum nemcsak Móricz, de

az egész magyar irodalom fejlődésében, annak egyik szakasza, záróköve is, amely egyúttal a nagy felszabadító: Ady Endre sirhantját is jelképezi.

Egy másik gyűjteményes kötet anyaga is a forradalmakig kíséri Móricz útját, de nem az életmű belső fejlődés-rajzával, hanem az 1900—1919 között megjelent Móriczral foglalkozó tanulmányokat, cikkeket publikálva (*Kortársak Móricz Zsigmondról. Tanulmányok és kritikák 1900—1919*, Bp. 1958). Izzató a kérdés: milyennek látták a kortársak az egyre gyarapodó mórícz életművet, hogyan viszonyult a kritika hozzá, hogyan fogadták egy-egy művét az egykorú olvasók. S ezeken az írásokon mérhetjük le leginkább, mennyi előítélettel kellett megküzdnie pályájának első szakasza folyamán, hiszen még 1917-ben is egy Krúdy Gyula így nyilatkozik róla: „Szebb volt a régi színművek malom alatti hangulataiban látni Magyarországot, mint e veséket boncolgató író pápaszemén át. Mert azért ő is csak elgyengült trubadurnak rajzolja az ökrös parasztot, ha rájön a szerelem. Újítása, valóság, megemésztett zabból való parfümje azonban elszomorít. Móricz Zsigmond írásain azt megutálni lehet a parasztot, de nem megszeretni.” Nem lehet akkor csodálkozni, ha az Isten háta mögött megjelenése kapcsán az egyik klerikális lapban azt olvashatjuk, hogy ezt a könyvet „unalmasan, undorral dobja a sarokba”. Természetesen nem hiányoznak a pozitív, Móricz műveit megértő, az író támogató, tehetségét felismerő kritikák sem, de ezeken a negatív hangokon mérhetjük fel igazán Móricz elevenbe vágó ténykedésének súlyát és jelentőségét.

Nemrégben tette közzé a MTA Irodalomtörténeti Intézete Móricz Zsigmond hagyatékának egy részét is (*Móricz Zsigmond hagyatékából*, Bp. 1960). „Páratlanul gazdag író: évekkel halála után új és új köteteket ad olvasói kezébe. Napilapok, folyóiratok sárguló lapjairól remekművek kerülnek elő, elbeszélések, riportok, tanulmányok, cikkek, versek, egy regény is — a hatalmas életműnek nem törmelékei, melléktermékei, hanem teljes értékű alkotások. A kiadatlan írások, a szűken értelmezett hagyaték kincsei is két-három kötetre való anyagot jelentenek.” A kötet egyik legértékesebb darabja a Csibéről írt színművének szövege, valamint azok a töredékes feljegyzések,

vázlatok, amelyek Móricz írói műhelyébe engednek bepillantást.

S rögzítenünk kell ezen a helyen Kozocsa Sándor nagy körültekintést és munkát igénylő vállalkozását is, Móricz Zsigmond irodalmi munkássága bibliográfiájának elkészítését. Ez a több mint kétszázötven oldalas bibliográfia 1951-gyel bezárólag gyűjti össze Móricz műveinek könyvészeti adatait (Kozocsa Sándor: *Móricz Zsigmond irodalmi munkássága*. Összeállította Kozocsa Sándor, Bp. 1952, Kézirat gyanánt).

IV.

A *Nyugat*-nemzedék többi jelentősebb alkotói is lassan az érdeklődés előterébe kerülnek. Igaz, az irodalompolitika itt is érvényesíti hatásait éppen úgy, mint Ady vagy Móricz esetében. Adynál prózája túlhangsúlyozása, próza-kultusz jelenik meg, Móriczban a „realistát” kutatják, a *Nyugat*-nemzedék többi írójával kapcsolatban pedig egyesek kiemlése (Juhász Gyula, Tóth Árpád), mások szerepének csökkentése, háttérbe tolása folyik (Babits, Kosztolányi). Babits műveinek a kiadása ugyan megindult, sőt Kosztolányiszövege is megjelennek (verseinek válogatása, egyes regényei), de jellemző, hogy írókról, festőkről, tudósokról írt cikkei, gyűjteményének megjelenése kapcsán (Kosztolányi Dezső: *Írók, festők, tudósok*, Bp. 1958, I-II.), mert bennük helyet kaptak Kosztolányinak Adyt támadó cikke is, az akkor még élő Révai József éles támadást intézett a kiadó ellen. Ilyen körülmények között az irodalomtudomány ezen a téren még nem érvényesíthette szempontjait.

A Juhász Gyula iránt megindult érdeklődés csakhamar meghozta eredményeit. A sokáig háttérben meghúzó költő felé a forradalommal rokonszenvező magatartása miatt az irodalomtörténészek is bátrabban fordultak. Péter László, a szegedi írók lelkes bűvára, megindította a Juhász Gyula-textológiát, ennek eredményeként 1956-ban jelent meg a költő verseinek válogatása több mint ötven addig ismeretlen Juhász Gyula-verssel. E kötetben azonban még neki is le kellett adnia obulusait a vulgarizációnak és akkoriban dívó szokásoknak, így írva a kötet bevezetőjében: „1918 szilveszterén Rákosi Mátyás, a Kommunisták Magyar-

országi Pártjának vidéki titkára kibontja a kommunista mozgalom lobogóját Szegeden is. Juhász Gyula is meghallgatja, s hogy a forradalmi szocializmus programja rá is hatott, jól mutatja későbbi szereplése mellett az is, hogy a *Tűz* másnapi matinéján *Petőfi és kommunizmus* címmel tart előadást” (Juhász Gyula: *Válogatott versek*, Bp. 1956., Bevezető, 23. old.). Vitathatatlan, hogy Juhász Gyulának nem volt szüksége erre az egy mondatra, mert így az messze jár az igazságtól. 1959-ben azután megszületett Juhász Gyula verseinek teljes kiadása is (Juhász Gyula: *Összes versei*, Bp. 1959). „Ez a kötet háromszáznál több olyan költői alkotást — verset, műfordítást, töredéket tartalmaz, amely az eddigi kiadásokban nem jelent még meg. Ez lényegében azt jelenti, hogy mintegy negyedrésszéval gazdagítja Juhász Gyula költői oeuvre-jét.” Válogatott prózai írásainak gyűjteménye pedig 1958-ban jelent meg (Juhász Gyula: *Örökség. I-II*, 1958), és a költő eddig nehezen hozzáférhető működésébe nyújt betekintést, így pl. Tömörkényről írt nagyobb tanulmányát, valamint *Szakállszárító* cím alatt összegyűjtött aforizmáit is közli.

Juhász Gyulának monográfusa is jelentkezett Kispéter András személyében (Kispéter András: *Juhász Gyula*, Bp. 1956), aki, akárcsak Nagy Péter Móricz-könyvében, a napi irodalompolitikát tartja szem előtt, s ez a bevezető célkitűzésében éppen úgy megmutatkozik, mint ahogy könyve elemzéseiben is ezt akarja következetesen végigvinni: „Igaz, mint a *Nyugat*-nemzedék tagja, ő sem mentes a nyugati dekadenciától. Fiatalkori költészetében helyet kapnak a szimbolizmustól, a l'art pour l'art-tól a miszticizmusig és az impresszionizmusig a különféle dekadens irányzatok. Életművére azonban mégsem ez jellemző, hanem az, hogy túljut a dekadencián és eljut a munkásosztállyal való szövetségig, s ezt a szövetséget mindhalálig becsületesen állja is.” Ez a monográfia annyiban tarthat számot érdeklődésünkre, hogy benne nagyon sok szétszórt adat kerül együvé, s így egy elmélyültebb monográfia valamelyes kiindulási pontját képezheti, de komolyabb értékkel alig bír.

Tóth Árpádról Kardos László írt nagyon szép könyvet. Ez a szépíró tollával megírt monográfia messze kimagaslik az irodalomtörténet utóbbi év-

tizedében készült könyvei közül stílusaival éppen úgy, mint tárgyához állásában is. Vizsgálódásaiban nem az irodalompolitika vulgáris sémáiba akarja gyömöszölni a költőt, hanem műveinek sokoldalú elemzését végzi el a divatos egyoldalú eszmei elemzések ellenében. Figyelemre méltók stilisztikai vizsgálódásai, a forma nagy mesterének formai szempontú elemzései, amelyek háttérbe szorultak az újabb magyar irodalomtudományban, mert hiszen könnyen a „formalizmus” vádját idézheték fel. Azt is meg kell azonban állapítanunk, hogy Kardos bátortalan még kezdeményezései fejlesztésében. A formai elemzéseket nem mindig szervesen építi bele Tóth eszmei fejlődésének vizsgálatába, hanem egy-egy fejezet végén, összefoglalóan, tehát kiszakítva kapcsolja a korszak-képhez. Nagyon érdekes könyvének a Tóth Árpáddal, a műfordítóval foglalkozó fejezete, amelyben először teszi vizsgálat tárgyává, az eredeti szövegekkel szembesítve, a költőnek immár köztudatba átment műfordításait.

Szabó Lőrinc újból sajtó alá rendezte és néhány darabbal gazdagította Tóth Árpád nem nagy termését, és így most már az egész költői életmű a kutatás rendelkezésére áll (Tóth Árpád: *Összes versei és műfordításai*, Bp. 1958), s rögzítsük még, hogy prózájából is megjelent egy válogatás (Tóth Árpád: *Novellái és válogatott cikkei*, Bp. 1960), amely Tóth Árpád verseinek szerelmeit új oldalról ismerteti meg a költővel.

Füst Milán összes verseinek kiadása érdekes kiadói kuriózum és költői extravagancia találkozása. Elő költőnek jelent így meg egy véglegesített verskiadása, majdnem teljes filológiai apparátussal, amelyent csak halott költők szoktak kapni műveik kritikai kiadásában. (változatok, kihagyott versek, a költőről megjelent bírálatok stb.) A „különös” jelzőt aligha tagadhatjuk meg ettől a kötetétől (*Füst Milán összes versei*, Bp. 1958), amely a *Nyugat*-nemzedék egy sajátos költőjét idézi fel.

A *Nyugat*-nemzedék kortársa, de elenklábasa is, Gyóni Géza, válogatott versei gyűjteményével újból felbukkant (Gyóni Géza: *Csak egy éjszakára, Válogatott versek*, Bp. 1959), „...már életben ez irodalmi viták pergőtüzében állt. Áldozatul esett abban a küzdelemben, mely a Rákosi Jenő képviselte „hivatalos-nemzeti” irodalom és a megújhódást sürgető *Nyugat* között folyt.

A *Budapesti Hírlap* „Dunántúlija” ütőkártyának használta fel Ady és tábora ellen...” Értékeléséhez azonban még nem fogott az irodalomtudomány.

Szabó Dezső neve az 1956-os események után bukkant fel újra, és az ún. „népiesekről” folytatott vita kapcsán visszhangzott. Nagy Péter fogott azután Szabó Dezső életművének felméréséhez. Eredményeit eddig két könyvben jelentette meg 1923-ig kísérve Szabó Dezső fejlődését (Nagy Péter: *Szabó Dezső indulása*, Bp. 1958 és Nagy Péter: *Szabó Dezső az ellenforradalomban*, Bp. 1960). Mivel ezekkel a könyvekkel részletesebben szeretnénk foglalkozni, ezen a helyen csak annyit állapítunk meg, hogy Nagy Péter alapos munkával érdekes eredményekre jutott ennek a tele ellentmondással élt írónak vizsgálatában.

A *Nyugat*-nemzedék kapcsán még három kiadványt kell megemlítenünk. A MTA Irodalomtörténeti Intézete kiadta Babits-Juhász-Kosztolányi ifjúkori levelezését (*Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, Bp. 1959), amelyben az alakuló, irodalomba belépni készülő fiatal, tervezgető, tanuló író munkája közben érjük tetten. Ez a levelezés éles fényt vet a három, később oly nagy szerepet játszó író lelkeségére, arra a szerepre, amit vállalni és játszani akarnak. „Ma a mozgékony és tett korát élem. Az érvényesülés, az elismerés, az ismertté levés és dicsőség korát. Egy pillanatra mámorosan megállok s bámulom a változást, az embereket, enmagamat...” (Kosztolányi Babitshoz, 131. old.) — lelkendezik Kosztolányi 1906-ban, Babits ugyancsak 1906-ban így ír Juhász Gyulához: „... mit gondol: meg lenne-e alapítható rövid időn belül, mai tehetségeinkkel, egy egészen sajátos jelleggel bíró (minden más nemzet modern lírájától különböző) *modern magyar lyra*?” (137. old.), Juhász Gyula pedig ugyanabban az évben így levelez Babitscsal: „A második örök hálára köteleznék, ha elküldené utánam Baudelaire-t, vagy esteleg Paul Verlaine-t, vagy talán valami modern francia antológiát és — föltétlenül Babics Mihály új verseit. Szeretnék újból kontaktusba jutni az igazi modern lírával...” E szövegekben villan fel a három arc, annak az emberi magatartásnak és sorsnak az előképe, amelyben részük lesz.

Tömörny Márta a Gallilei Kör történetét írta meg *Új vizeken járok* című

könyvében (1960), Galambos Ferenc pedig a *Magyar Géniusz*, a *Figyelő*, a *Szerda* című folyóiratok mint a *Nyugat* elődei, a *Nyugat* évfolyamai és a *Magyar Csillagnak* teljes repertóriumát állította össze és jelentette meg, s ezzel az 1902—1944 között eltelt majd fél évszázad magyar irodalmi életébe nyújt betekintést, feldolgozva az említett folyóiratok anyagát a bibliográfiai mai szempontjai szerint.

V.

Az 1918-19-es forradalmi időszak is lassan az irodalomtudomány érdeklődése körébe kerül. Huszonöt éven át ennek az irodalomnak Magyarországon maradt képviselői hallgattak erről a korszakukról, az emigrációs irodalmak újság- és könyvtermése még nincs feldolgozva és összegyűjtve, sok szereplőjéről pedig 1956-ig nem volt tanácsos beszélni (Kun Béla pl.). Ezért csakis örömmel fogadhatunk minden olyan kezdeményezést, amely e korszak irodalmával foglalkozik. A kutatómunkában József Farkas mutatott fel legtöbb eredményt és szorgalmat. Könyve a világháborús irodalomról (József Farkas: *Rohanunk a forradalomba, A modern magyar irodalom útja 1914—1919*. Bp. 1957) első kísérlet, hogy összefogja a magyar irodalomnak „rohanunk a forradalomba”-jellegű áramlatait s azt bizonyítja, hogy az egész modern magyar irodalom, Ady felléptétől egyenes úton haladt 1919 tavasza felé. „A századunk első évtizedében induló társadalmi erjedés — amit irodalmunkban Ady fellépése jelez —, az első világháború kezdetének fékező hatását leküzdve, a háborús szenvedések tanulságát és az októberi Szocialista Forradalom eszméit magába szíva, 1918 őszén polgári-demokratikus forradalomra növekedett, majd 1919 tavaszán megteremtette a proletárdiktatúrát hazánkban.” Könyvének központi kérdése az irodalom eszmei radikalizálódása, amelynek egyik legfontosabb megnyilatkozása a háborúval szembe forduló magatartás, könyvének végső kicsengése pedig megmutatni „hogyan és miért jutottak el a haladó magyar írók a Tanácsköztársaság igenléséig”. „Sok esetben oktanul a szükségyszerű alkalmazkodás vádjával illetnének így egyes írókat, holott valójában a történelem magával sodró erejéről van szó. Éppen

ezért vált elsődleges feladattá, hogy megrajzoljuk iradalmunk fejlődésvonalának azt a szakaszát, amely a Tanácsköztársaság irodalmához vezet; csakis így válik világossá, hogy a Tanácsköztársaság irodalma nem valami különös, iradalmunk egészétől elütő képződmény, hanem szerves részként kapcsolódik irodalmunk — s az egyes írók belső, immanens — fejlődéséhez, annak betetőzéseként jött létre.”

Könyve kiegészítéseként foghatjuk fel hatalmas terjedelmű szöveggyűjteményét, amelyben a Tanácsköztársaság ideje alatt keletkezett irodalmi szövegeket jelentette meg (*Mindenki újakra készül... Az 1918/19-es forradalmak irodalma, III. kötet, a Tanácsköztársaság szépirodalma*, Bp. 1960). Könyvéből s még inkább szöveggyűjteményéből kitűnik, hogy a magyar irodalom polgári szárnya legtöbb képviselője tovább dolgozik a Tanácsköztársaság ideje alatt is, radikális nézeteivel bele tudott illeszkedni a forradalmi mozgalomba, bár mindvégig annak felszínén maradtak, s e korszak rövidege miatt is, igazi arcukat nem mutathatták meg. S többek között ezért is talán egy fokkal halványabbra kell festeni azt a képet, amit József Farkas tár elénk.

A szöveggyűjtemény érdekessége, hogy bemutatja a korszak műfordításirodalmát, a hadifogoly irodalmat az omszki *Forradalom*, a szamarai *Ébredés*, a penzai *Világszabadság*, a krasznójarszki *Kommuna*, a taskenti *III. Internacional*, a jekaterinburgi *Világforradalom*, a barnauli *Tanácsmagyarország*, az omszki *Vörös Újság* hasábjairól; a vidéki sajtó szépirodalmi anyagát, a röpiratok és népszerűség toborzó és agitációs irodalmát, és közli az 1919. március 21. — 1919. augusztus 1. közötti időszakban megjelent szépirodalmi jellegű közlemények teljes bibliográfiáját. Az anyag lényegében tehát együtt van — az értékelés munkája, valószínűleg, már folyik, bár eredményeire még várni kell.

Kun Béla irodalmi tanulmányainak gyűjteménye (Kun Béla: *Irodalmi tanulmányok*, Bp. 1960) is megjelent, de a kötetben található írások irodalomtörténeti értéke még nincs felmérve. A kötet anyagának legnagyobb részét előszavak képezik, de találunk benne egy terjedelmes Petőfi-tanulmányt is. A magyar forradalmi emigrációs irodalom képviselői közül Komját Ala-

dárnak jelentek meg összegyűjtve írásai (Komját Aladár: *Összegyűjtött művei*, Bp. 1957). A kötet anyaga: versek, irodalmi és politikai tanulmányok, levelezése és műveinek bibliográfiája. Helyének felmérése, írói egyéniségének megrajzolása csak most indult meg, az összegyűjtött művek megjelenése után. Első elemzője Waldapfel József, aki terjedelmes tanulmányt írt róla *Komját Aladár helye irodalmunk történetében* (A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Oszt. Közleményei. XV. köt. 3—4. 1960) címmel. „Komját Aladár — az oroszországi hadifogoly-költészetén kívül s vele egyidőben — időrendben első kommunista költőnk, alapítója az első magyar kommunista folyóiratnak, első szervezője és nevelője kommunista íróknak, egyik irányítója a Tanácsköztársaság irodalompolitikájának, majd a Tanácsköztársaság megdöntése után önfeláldozó munkása a nemzetközi munkásmozgalomnak, munkatársa és szerkesztője a III. Internacionálé folyóiratainak. De mindezekén kívül nemcsak kezdeményezője a magyar forradalmi proletárköltészetnek, hanem meggyőződése szerint legnagyobb költője a 19 utáni emigrációnak, s a hasonlíthatatlan József Attilán kívül alighanem az egész magyar forradalmi proletárirodalomnak.” S bár Waldapfelnek nem sikerült megnyugtatóan kijelölnie Komját helyét és kimutatni értékeit, tanulmányának érdekes részei azok a szakaszok, amelyekben József Attilával állítja párhuzamba. Mindenesetre vitathatatlan, hogy komoly hely illeti meg a kor magyar irodalmának történetében.

VI.

Mint jeleztük is, a magyar irodalomtörténetírás XX. századdal foglalkozó munkásai Ady és Móricz bővületében élnek, s ha a *Nyugat*-nemzedék többi képviselőire is jut ebből az érdeklődésből, kevésbé mondhatjuk el ugyanezt az újabb irodalmi kezdeményekkel, törekvésekkel, írókkal kapcsolatban.

Földes Anna Móra Ferencről (Földes Anna: *Móra Ferenc*, Bp. 1958), Kardos Pál pedig Nagy Lajosról (Kardos Pál: *Nagy Lajos élete és művei*, Bp. 1953) írt könyvet. Ha Földes Annában Móra „kismesteri” művészetének megértő, melegszívű elemzőjét üdvö-

zölhetjük, Kardos Pál elemzés helyett sokszor apológiát ír Nagy Lajos és életműve védelmében, s elistettnék látszik az a tendencia is, hogy Nagy Lajos közvetlen Móricz mellé helyezték értékben és jelentőségben. Értékes alkotó, de nem az, aminek Kardos monográfiája állítani akarja.

Sokkal jelentősebb az irodalomtörténeti kezdeményeknél az a törekvés, hogy gyűjteményes kiadásokban jelenjenek meg az írói életművek. Tömörkény, Gábor Andor, Nagy Lajos, Tamási Aron stb. műveinek kiadásai alapját képezik majd az újabb kutatásoknak. Különösen a Tömörkény-kiadásra vonatkozik ez, amely időrendbe szedve Tömörkény novellatermését tette közé gondos szövegkiadásban.

VII.

József Attila életműve még mindig a filológiai munkálatok közép-pontjában áll. Írásainak kritikai kiadásában eddig három kötet jelent meg (*Versek I-II.*, 1955, *Tanulmányai, cikkei III.*, 1958), míg az ígért IV. kötetre érthetetlenül sokat kell várni. Az irodalomtörténetírás mostoha gyermeke volt József Attila egészen a legutóbbi időkig, hacsak nem számítjuk ide Fövény Lászlóné *József Attila élete* című könyvét, amelyről joggal hallgat a magyar irodalomtörténetírás (megjelent 1953-ban). József Attilára vonatkozóan Szabolcsi Miklós tanulmánykötetében találunk új mozzanatokat. A szerző a költő műveinek mintaszere kiadójává vált, s joggal várjuk tőle a költő életrajzát is. Tanulmánykötetében (*Költészet és korszerűség*, Bp. 1959) több írás foglalkozik a költővel: egy majd ötven oldalas pályakép, a nagyon érdekes és gondolatébresztő *József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla* című, valamint József Aron életét bemutató írás.

A MTA-n 1958-ban József Attila ülésszak volt. Ennek anyaga a MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiben jelent meg (XIV. köt. 1-4. szám). Révai József *József Attila problémák* címmel tartott előadást (ez a szöveg megjelent *Válogatott irodalmi tanulmányaiban* is, 1960). Most már várjuk, hogy végre a magyar irodalomtudomány nyíltan és határozottan feltárja a költő és a párt viszonyának még homály-

ban lévő részleteit, de ezt, sajnos Révai József sem tette meg, bár nem egy helyen látszik ilyen törekvés (publikálja Pákozdy Ferenc hozzá írt levelét a költő *Külvárosi éj* című kötetéről megjelent hírheft bírálattal kapcsolatban), de a homályt nem osztja el. E kötetben látott napvilágot a már említett Szabolcsi-tanulmány a *József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla* című, azután Diószegi András írása: *József Attila öröksége és a mai líra*. Tolnai Gábor Radnóti-val foglalkozik (*Radnóti Miklós és a felszabadulás előtti szocialista irodalmunk egyes kérdései*), Bóka László pedig a két világháború közötti líráról ír (*A két világháború közötti magyar líra néhány problémája*). Ezek az írások egy-egy részletkérdés, szempont tisztázásával járulnak hozzá egy majdani irodalomtörténeti összefoglalás munkálataihoz.

Újabban néhány, másod- harmad- vonalbeli költő, József Attila tágabb köre tagjainak verseskönyvei is megjelentek. Fenyő László *Ítélet* című kötete (1959), a Bórbán meghalt Lukács László *Leejtett furulya* című verseskönyve (1959), Zsigmond Ede *Elszántan és szelíden* című kötetében szólal meg ismét (1961) Gyagyovszky Emilnek, a *Népszava* költőjének, fél évszázados termését *Dércsípte bimbók* címmel mutatják be (1960).

Halász Gábor tanulmányírói munkássága is könyvet kapott egy testes kötetben (Halász Gábor: *Válogatott írásai*, Bp. 1959), a kellően még nem értékelt Gelléri Andor Endrének pedig novellái jelentek meg a *Varázsló, segíts* címmel 1959-ben, s nagyon érdekes önéletrajza *Egy önérzet története* címmel 1957-ben. S itt jegyezzük meg, hogy a nemrég elhunyt Szabó Lőrincnek máris megjelentek versei Sötér István tanulmánya kíséretében (Szabó Lőrinc: *Összegyűjtött versei*, Bp. 1960).

A jelzett könyvek, kiadványok érdeklődésünkre számíthatnak, így ezen a helyen csak jelezzük őket addig is, míg részletesebben nem szólhatunk róluk.

VIII.

1945 után a magyar irodalom fejlődése új utakra tért. Ezzel az anyaggal a magyar irodalomtörténetírás, érthetően, érdemében még nem tudott foglalkozni. Két összefoglalás azonban született. *Irodalom és felelősség* cím alatt tíz év irodalmi kritikáiból jelent meg válogatás 1955-ben. A kötet igen tanulságos olvasmány, mert az elmúlt tizenöt esztendő irodalmi termésére, az irodalmi kritika állására, arra a szellemi és irodalompolitikai légkörre is fényt vet, amelyben a legújabb magyar irodalom fejlődik.

Nagy Péter *Új csapáson* címmel foglalja össze 1956-ban a magyar regényirodalmat „A szocialista realizmus útján” alcímmel. Vizsgálódásait az 1948-1954 közötti időszakra korlátozta. Nagy Péter „vonalas” tanulmánya nem mentes a túlzásoktól, s jellemzően mutatja azt a szellemiséget, amelyben a szocialista realizmus elvei az írókra kényszerültek.

Legújabbban pedig megszületett Szabolcsi Miklós tollából az új. XX. századi magyar irodalom felszabadulás utáni első összefoglalása is a *Kultúra Világa* című sorozat IV. kötetében (Bp. 1960), amely vázlatosságával és beállításával csak tapogató lépésnek tűnik.

Összefoglalónk végén állapítsuk meg még egyszer, hogy sok kezdeményt láthatunk, de még aligha várhatjuk századunk irodalmának új, minden igényt kielégítő összefoglalását: a filológiai munka és az elvek tisztázása, valamint részletkutatások folynak még.